

Skrattmåsen minskar i Kvismaren

Robert Lager

Skrattmåsen, som ökade kraftigt under 1950- och 1960-talen i Närke minskar nu i hela landet. Även i Kvismaren märks samma tendens, även om Rysjöns tillkomst innebar en kraftig ökning av antalet häckande par i Kvismaren. Fågelstationspersonalen har börjat studera skrattmåsen närmare, bl a insamlades döda måsar för undersökning under våren. Predation från kråka och brun kärrhök har iakttagits. Häckningsframgången var 1991 drygt 0,5 ungar per bo. Under kommande år planeras mer ingående studier för att försöka förklara skrattmåsens minskning.

Förekost

Kvismaren före 1980

Skrattmåsen har varit svensk häckfågel i knappt 200 år (Fredriksson 1979). Den konstaterades häcka i Kvismaren första gången 1919 då ett bo hittades i Västra Kvismaren (Rosenberg 1947). Redan 1924 hade en koloni om minst 100 par etablerats vid Hammar. Efter 1924 saknas uppgifter helt fram till 1951 då en koloni åter fanns vid Hammar. Under 1950- och 1960-talen fanns mindre kolonier på fem platser i Kvismaren och 1967 uppgick det sammanlagda antalet till 562 par. Under 1970-talet minskade skrattmåsarerna, beståndet inskränkte sig till en koloni med högst 40 par i Fågelsjön (Gyllin 1979). Skrattmåsen har sålunda ingen lång historia i Kvismaren och antalet par har de flesta år varit lågt.

Rysjön 1981-91

När Rysjön restaurerades skapades emellertid en fin skrattmåsbiotop och från

1982 ökade antalet häckande skrattmåsar dramatiskt i Kvismaren (tabell 1). Alla måsar bodde nu i Rysjön. Kulmen nåddes 1987, då 1 100 par häckade både norr, väster och söder om fågeltornet. Antalet hade 1989 sjunkit till 800 par (Pettersson 1990). Kanske kan en accelererande igenväxning med jättegröe i den södra delen av Rysjön ha bidragit till utvecklingen. Gott om lämpliga häckningsplatser fanns dock i den senare restaurerade västra delen av Fågelsjön. År 1990 kunde en viss ökning skönjas igen, men vid boräkning i maj 1991 noterades endast 625 bon i Rysjön, alltså nästan en halvering jämfört med toppåret 1987.

Övriga Sverige

En nedåtgående trend märks i hela landet sedan flera år tillbaka. I Skåne har alla kolonier över 1 000 par försvunnit under 1980-talet, och antalet skrattmåsar minskat från 29 000 par 1970 till 5 000 par 1990 (Jönsson & Karlsson 1990). Från Västmanland rapporteras en halvering av

Tabell 1: Antal bon av skrattmåsar i Rysjön 1981 - 1991.

År:	1981	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91
Antal:	0	185	250	465	750	750	1100	925	800	925	625

antalet par sedan mitten av 1970-talet (Andersson 1991). Liknande minskningar finns beskrivna från flera klassiska skrattnåskolonier i Tåkern och Hornborgsjön, liksom från övriga Nordeuropa.

Orsaken till den dramatiska minskningen är okänd och tyvärr är kunskapen om skrattnåsens häckningsbiologi i Sverige bristfällig. I det följande ska jag försöka belysa några teorier om orsaken till populationsminskningen samt presentera preliminära resultat och angreppsvinklar för ett planerat skrattnåspanprojekt i Kvismaren.

Preliminär studie

Under maj och juni 1991 genomfördes vid Kvismare fågelstation en mindre studie av skrattnåsar i Rysjön. Syftet var att skaffa underlag för planeringen av ett större projekt och kanske hitta något genomgående mönster i populationsminskningen. Metoden var observationer av kolonin från framförallt fågeltornet och det nya fasta observationsgömslet. Dessa ligger placerade på var sida om kolonins centrum. Observatörerna försökte kartlägga i vilken omfattning t ex kråka, brun kärrhök och eventuellt mink vågar sig in i kolonin, samt hur nåsarna reagerar i predatorernas närvaro.

Dessutom markerades 19 bon för en närmare uppföljning av häckningsresultatet. Vid fastställande av hela kolonins storlek och reproduktion räknades bona, från fågeltornet innan växtligheten blivit för hög, och ungarna då de lämnade bona och flög ut på blankvattnet. Metoden ger en tämligen stor osäkerhet, men genom att olika observatörer räknar vid flera olika tillfällen får man sannolikt en tillfredsställande siffra.

Resultat

Produktion

Det ska poängteras att studien är prelimi-

när och besöken gjordes i mån av tid och i samband med övrigt arbete i anslutning till skrattnåskolonin. Här följer några av de viktigaste iakttagelserna 1991.

De första skrattnåsar anlände till Rysjön 20 april och redan dagen efter räknades 250 ex. Första kläckdatum var 31 maj, men merparten av äggen kläcktes första veckan i juni. Den första flygga ungen noterades 28 juni. Årets ungfågelproduktion blev minst 352 flygga ungar från 625 par. Det motsvarar drygt 0,5 ungar per par. Skrattnåsen lägger i regel 3 ägg.

Predation

Under nåsarnas äggläggning observerades 7 maj hur en kråka på låg höjd flög in i kolonin och plötsligt dök rakt ner på en ruvande skrattnås, varpå nåsen dödades med några kraftiga hugg mot hjässan. Det gick så snabbt och kom så överrumpande att nåsen var helt chanslös. Därefter kunde observatören under en halvtimme i detalj se hur kråkan mycket omsorgsfullt styckade nåsen och flyg bort med bit efter bit till ett gömställe i strandskogen. Kråkan verkade inte störas nämnvärt av de omgivande nåsarnas flygattacker.

Den 29 juni noterades hur tre nästan flygga skrattnåsungar inom loppet av 1,5 timmar blev offer för kråka och brun kärrhök. Kråkan kunde inte observeras ta någon unge när hon landade i kolonin, men flög ett tiotal gånger under en halvtimme efter första besöket i skytteltrafik in till land med något i näbben. Det var troligen bitar av en styckad skrattnåsunge hon forslade bort. Parallellt med detta störtade nåsarna mot en kärrhökshona, som slagit ner i kolonins ytterkant. Enligt observatören var det troligen en skrattnåsunge som var bytet även i detta fall.

Medan kråkan fortfarande flög fram och tillbaka slog en brunhökshona från hög

höjd ner mitt i kolonin. Skrattmåsar lyfte tysta när hon slog, och attackerade därefter brunhöken, som satt i en tuva, med ca 60 dykningar per minut. Efter en halvtimme lyfte kärhöken och flög bort med resterna av en skrattmåsunge i klor-na.

Gemensamt för alla kråkattacker i kolonin verkar vara att det bara är vid kråkor-nas in- och utflygning som måsarna attackerar angriparen, medan den lämnas i det närmaste ostörd när den väl befinner sig bland vegetationen inne i kolonin. Under måsarnas ruvning noterades även att bon i kolonins randområden lämnas av båda fåglarna vid angrepp från kråkor, medan mer centralt ruvande fåglar aldrig lämnar boet i kråkors närvaro. Flera gånger noterades hur kråkor på detta sätt kunde röva ägg från randbona.

Genom en systematiserad bevakning och uppföljning av skrattmåsar häckningsresultat 1992 hoppas vi kunna få ett bättre grepp om predationens betydelse för skrattmåspopulationen. De 19 bon vi markerade under 1991 utgjorde ett alltför litet material för några säkra slutsatser. Nämnas kan dock att mellan inventeringarna 23 maj och 7 juni hade hälften av de markerade bona rövats på ägg och/eller ungar.

Döda måsar

Under de senaste tre åren har personalen regelbundet funnit döda eller döende skrattmåsar i Kvismaren. Dödsfallen har fått oss att misstänka påverkan från gif-ter. Det rör sig uteslutande om gamla fåglar, och dödsfallen tycks inskränka sig till perioden för äggläggning och ruvning.

År 1991 insamlades 16 döda skrattmåsar under tiden 5 maj till 24 juni. Ytterligare måsar hittades men de togs inte omhand p g a föruttnelse. Efter 25 juni gjordes inga fler fynd och heller inga observationer av sjuka eller döende måsar. De flesta

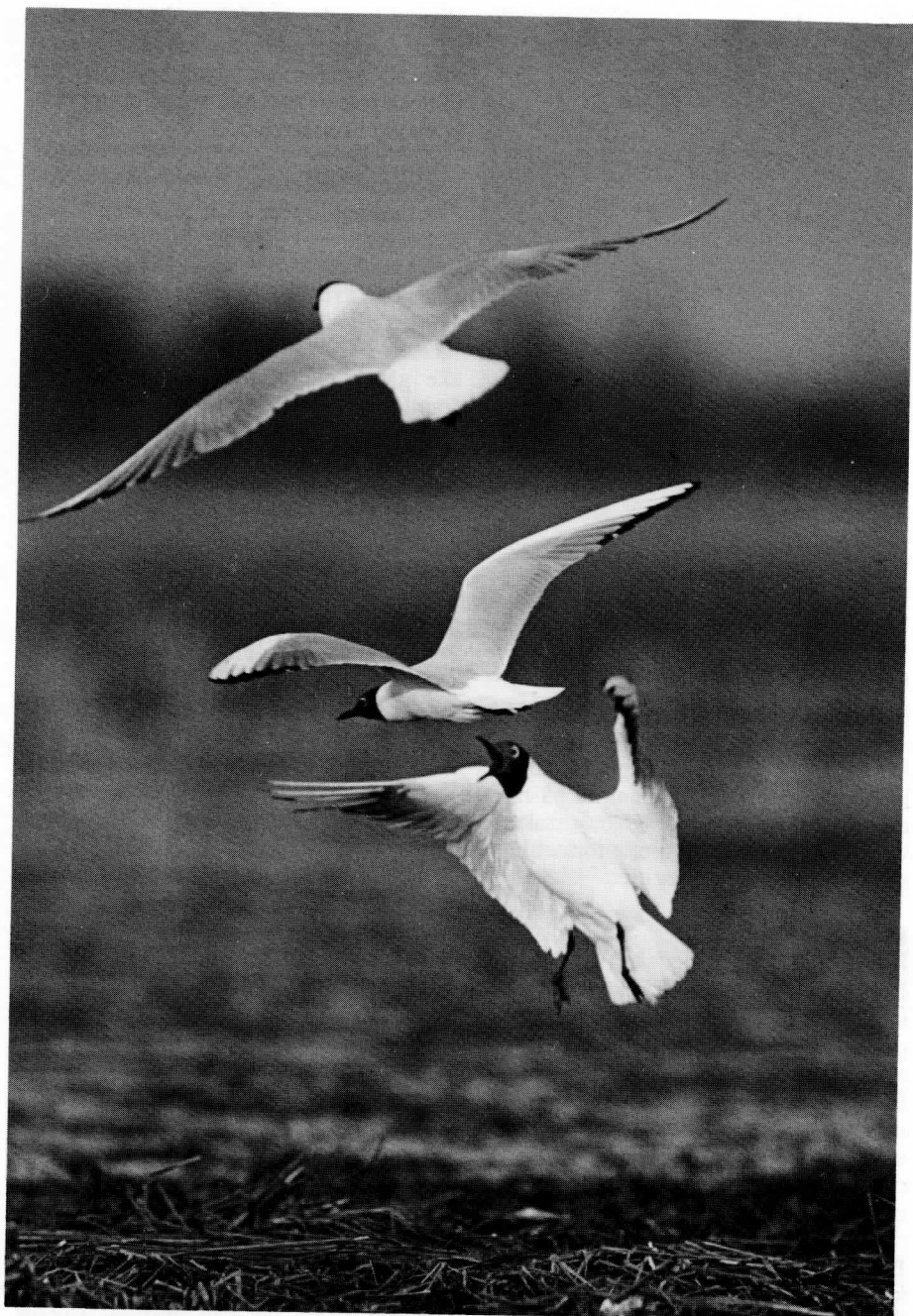
döda fåglarna vägdes, vingmättes och åldersbestämdes (tabell 2). Majoriteten var starkt avmagrade med en medelvikt på 210 g. Vid den här tiden på året har skrattmåsar normalt en genomsnittsvikt på ca 250 g (Glutz von Blotzheim & Bauer 1982). Men det faktum att några av offren t o m var ganska feta talar mot att det enbart skulle kunna vara ett resultat av svält.

De döende fåglarna uppvisade ett beteende som påminner om sjukdomsförloppet vid botulism, en matförgiftning som orsakas av en bakterie och ibland har konstaterats på fåglar. Smittade individer blir orkeslösa, apatiska och drabbas i slutskedet av kramper som påverkar balanssinnet, varvid fåglarna kan drunkna.

Kan påverkan av miljögifter driva fram dessa symptom hos skrattmåsar? Under äggläggning och ruvning utsätts de för stora fysiska påfrestningar. Frågan väntar på sitt svar. De 16 insamlade måsarna kommer att analyseras.

Tabell 2: Insamlade döda skrattmåsar i Kvismaren 1991, samtliga åldersbestämda till adulta (3K+).

Fyndplats	Datum	Vikt, g	Vingl. mm
Rysjön	8/5	–	–
Rysjön	23/5	–	–
Rysjön	23/5	–	–
Källviken	28/5	175	310
Fiskingemaden	2/6	216	311
Rysjön	6/6	178	299
Rysjön	6/6	156	294
N Rysjön	10/6	168	282
Rysjön	10/6	–	305
Rysjön	10/6	228	298
Rysjön	10/6	–	290
N Rysjön	10/6	204	305
Ö Fågelsjön	13/6	216	302
Rysjön	14/6	296	306
Rysjön	23/6	305	313
Rysjön	24/6	170	287

I månadsskiftet april - maj pågår skratmåsens revirstrider som häftigast i Rysjön.

Foto: Tero Niemi

Skrattmåsa i Rysjön Foto: Lars Eisele

Diskussion

I samband med skrattnåsens nedgång har det spekulerats flitigt kring orsakerna. Med ledning av våra iakttagelser och diskussioner kan, utan synpunkter på rangordning, några av de tänkbara orsakerna vara ökad predation, biotopförändringar samt påverkan av miljögifter.

Predation

Kan skrattnåsens nedgång förklaras i ökad predation? Man kan spekulera i att under den period som kolonierna expanderade utgjorde dessa bullriga områden ett nytt och för predatorerna skrämmande inslag i landskapet. Idag kanske arter som kråka och brun kärnhök i stor utsträckning har vant sig vid kolonierna och lärt sig att här finns ett dukat bord med relativt lättåtkomliga ägg och ungar.

En inte tidigare nämnd predator är minken. Den har med rävens decimering troligen fått ytterligare spelrum och en skarpögd iakttagare kan se att skrattnåsarna ofta markerar något som rör sig i

vassarna, troligen minkar. Direkta bevis på att minkens predation i skrattnåskolonin i Kvismaren har någon betydelse har vi dock inte – däremot vet vi att minken är vanlig i Kvismaren.

Biotopens betydelse

Skrattnåsen kräver både häcknings- och födosöksbiotop. Den förstnämnda utgörs i vårt land till största delen av näringsrika slättsjöar, även om en spridning på senare år skett till näringsfattigare miljöer (Fredriksson 1979). Födosöket kan i vissa fall ske ganska långt från kolonin, kanske framförallt under häckningens inledningsfas, då inte så mycket luftburna insekter hunnit kläckas vid sjön. Då utnyttjas vid Kvismaren den omgivande åkermarken. I Kvismaredalen drivs ett modernt jordbruk och omdaning av landskapet har varit mycket omfattande under hela 1900-talet (se t ex Hytteborn 1985).

Jordpackning och effektiv dränering av åkermarken kan vara bidragande orsaker till skrattnåsens minskning. Troligtvis har maskar och insekter blivit mindre åtkomliga i jordytan (och färre p g a kemikalieanvändningen), vilket kan få till följd att måsarna lider brist på föda under den första fasen av häckningen. Speciellt uttalat kan detta kanske vara under torrperioder.

Som nämnts har kolonierna i Kvismaren bytt plats gång efter annan. Dels har kolonier försvunnit p g a igenväxning, medan nya har etablerats i samband med olika restaureringar av sjöarna. Fredriksson (1979) anger 18 år som medellivslängden för kolonier på upp till 100 par, och 33 år för kolonier upp till 1 000 par. Med andra ord överges inte en koloni i första taget utan bara om de yttre förutsättningarna ändras. I Rysjön råder till synes närmast optimala biotopbetingelser för häckning eftersom vattenståndet alltid regleras till en för häckfåglarna lämplig nivå. Möjligen kan igenväxningen bidra till att predatorer som kråka och mink fått

mer skydd i samband med angrepp. Detta har tidigare noterats i en liten koloni i Fågelsjön (Larsson & Sondell 1980).

Det är också bekant att skrattnåsar gärna häckar koncentrerat på konstgjorda boholar eller avskurna vassfält (Svärdsson 1958). Predatorer upptäcks då lättare och får inte samma möjligheter att överraska nåsarna (Larsson & Sondell 1980). Rysjökolonin är till största delen belägen i ett vidsträckt område med flytande högstarrtuvor, omgivet av blankvatten på ena sidan och expanderande jättegröe på den andra. Här och där i kolonin finns partier med svärdslija och bladvass, och några gånger har upplagda vassholmar tjänat som boplatser för nåsarna. En del bon har även placerats på några stora stenar i kolonin.

Måhända har skrattnåsen nått sin populationstopp i Nordvästeuropa? Håller populationen på att minska för att sedan stabilisera sig på en lägre nivå och kommer andra biotoper att utnyttjas? Fredriksson (1979) behandlar skrattnåsens utflyttning från inlandslokaler till kusterna samt till näringfattigare inlandslokaler. I början av 1970-talet utgjorde kustbeståndet endast 27 procent av den totala svenska skrattnåspopulationen. Douhan (1988) anger att en minskning skett i Upplands inland, men att ingenting tyder på motsvarande minskning vid upplandskusten. En undersökning vid Hullsjön, Älvsborgs län, har visat att skrattnåsar där inte längre kräver vatten i kolonins absoluta närområde. Boplatser har bl a hittats på ett 10 m högt staket kring ett industriområde (Broström 1991).

Fortsatta studier

Inom ramen för Kvismarens skrattnåsstudie hoppas vi kunna individmärka nåsarna för att därigenom kunna spåra dem på olika näringssöksområden. Exakt vad åter skrattnåsen under olika perioder av häckningen, och var hämtas födan?

Hur långt färdas nåsarna vid födosök? Dessutom bör jämförande predationsstudier göras i kolonier på Hjälmarens öar samt i andra jämförbara kolonier i t ex Tysslingen.

Mycket återstår att ta reda på om skrattnåsens häckningsbiologi och det brådskar! Kvismaren utgör en för skrattnåsstudier mycket lämplig lokal. Här ligger kolonin lättöverskådlig med både fågeltorn och gömsle intill och det finns goda möjligheter att anlägga konstgjorda boholar.

Referenser

- Andersson, M. 1991. Skrattnåsen *Larus ridibundus* i Västmanland. Fåglar i Västmanland 22:61–74.
- Broström B. 1991. Projekt skrattnås. Hullsjöns fältstation, stencil.
- Douhan B. 1988. Skrattnåsen i Uppland 1987. Fåglar i Uppland 15:29–42.
- Fredriksson S. 1979. Skrattnåsen *Larus ridibundus* i Sverige. Vår Fågelvärld 38:173–200.
- Glutz von Blotzheim U N & Bauer K M. 1982. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 8/I. Wiesbaden.
- Gyllin R. 1979. Skrattnåsen *Larus ridibundus* i Närke 1916–1975. Fåglar i Närke 2(1):1–31.
- Hytteborn H. 1985. Natur- och kulturhistoria i Kvismaren. I "Kvismaren – och fåglarna" s 34–40. Örebro.
- Jönsson P E & Karlsson J. 1990. Skrattnåsen *Larus ridibundus* på stark tillbakagång i Skåne. Anser 29:284–285.
- Larsson B & Sondell J. 1980. Kråkans predation – fältstudier i Kvismaren 1979. I Verksamheten vid Kvismare fågelstation 1979, s 7–12.
- Pettersson Å. 1990. Inventering av våtmarksfåglar i Rysjön under 1980-talet. Fåglar i Kvismaren 5(2):30–48.
- Rosenberg E. 1947. I närkingska fågelmarker. I "Natur i Närke", s 233–272. Stockholm.
- Svärdsson G. 1958. Biotop och häckning hos skrattnås. Vår Fågelvärld 17:1–22